

Chr. Coppens, e. a., ed., *E codicibus impressisque. Opstellen over het boek in de Lage Landen voor Elly Cockx-Indestege*, I, *Bio-bibliografie, handschriften, incunabelen, kalligrafie*, II, *Drukken van de zestiende tot de twintigste eeuw*, III, *Band, papier, verzamelaars en verzamelingen* (Miscellanea Neerlandica XVIII, XIX, XX; Leuven: Peeters, 2004, x + 538 (I), x + 716 (II), x + 636 (III) blz., € 210,-, ISBN 90 429 1421 1 (I), ISBN 90 429 1422 X (II), ISBN 90 429 1423 8 (III)).

Dit is een bijzonder *Festschrift* voor een bijzondere vrouw. Zoals de biografische inleiding vermeldt is Elly Cockx-Indestege de dochter van de erudiete filoloog Indestege, die culturele contacten met zeer verschillende mensen onderhield. Tijdens haar studie in Leuven bracht zij veel tijd in Venetië door, waar haar ouders toen gevestigd waren. Daarna werkte zij in afdelingen Oude en kostbare werken van diverse bibliotheken. In 1998 werd zij als hoofd van de afdeling Kostbare werken in de Koninklijke Bibliotheek van België gepensioneerd. Tevens was en is zij lid van besturen en redacties op haar vakgebied. Dat zij een centrale rol vervulde in de studie van het oude boek is niet alleen te zien aan haar lange lijst publicaties maar ook aan deze drie dikke banden met 75 bijdragen uit alle delen van de boekhistorische wereld. Dat betekende onherroepelijk, zoals het ‘Woord vooraf’ toegeeft, vertraging door het vele redactionele werk en ‘vooral de bijwijlen herhaalde, ingrepen in het leven van drie van de vijf redacteuren.’ Redacteur Jan Deschamps overleed tijdens het productieproces en moest worden vervangen. Drie auteurs, M. Smeyers, P. Valkema Blouw en L. Voet, hebben met hem het verschijnen van hun bijdragen niet meer beleefd. Bovendien zijn vele opstellen in de jaren 1996-1997 geschreven en waren bij verschijnen een jaar of acht oud.

Ondanks dit alles liggen er nu drie kloeke delen met zeer veel illustraties die de bijdragen verhelderen. Dikwijls zijn deze ook voorzien van transcripties van oude teksten of inventarissen en eerste overzichten van een oeuvre of de eerste drukken die nog bestaan. Ook lijsten van geciteerde handschriften (in de delen I en III) en uitgebreide registers ontbreken niet. Aan het eind van elk artikel volgt een samenvatting in een andere taal dan waarin het geschreven is. Tenslotte staat onderaan de laatste bladzijde het adres van de auteur zodat direct reageren mogelijk wordt. Gezien de grote spreiding van onderwerpen zal iedereen dus in deze banden iets interessants aantreffen. Het eerste deel bevat de levensbeschrijving van Elly Cockx, haar bibliografie en artikelen over handschriften, incunabelen en kalligrafie. Deel II gaat over drukken van de zestiende tot de twintigste eeuw. En deel III behandelt boekbanden, soorten papier en verzamelaars en verzamelingen.

Het zal duidelijk zijn dat de inhoud in zijn geheel hier niet besproken kan worden, ook omdat sommige artikelen nogal boektechnisch van aard zijn. En al gaat het over materie uit het verleden, niet alle artikelen zijn even historisch van karakter. Het moet in deze recensie dus blijven bij een zeer persoonlijke keuze, die de niet genoemde auteurs (het merendeel) geenszins in waardering te kort zou willen doen en tegelijkertijd de stukken van de wel besprokenen vooral vanuit het standpunt van de historicus wil bekijken. Bij de handschriften valt het artikel van E. A. Overgauw op, die manuscripten van twee vroeg vijftiende-eeuwse karmelieten-kopiïsten bekijkt en constateert dat deze er een soort dagboekantekeningen van hun verliefdheden bij neerpenden. Van de incunabelen wordt in diverse studies de veranderende verhouding tussen tekst en beeld besproken naast die tussen handschrift en gedrukte tekst. Boeiend is het verhaal van Ina Kok over de correspondentie van de negentiende-eeuwse bibliografen en filologen Henry Bradshaw en zijn

leerling William Conway over vijftiende-eeuwse Nederlandse incunabelen. In de zestiende eeuw valt de publicatie door Chris Coppens van Plantijns fondscatalogus uit 1572 (een unicum) op naast die over liturgische zangboeken in Belgische bibliotheken 1571-1904 van de hand van Gilbert Huybens, waarin de ontwikkeling van het Gregoriaans te zien is. Ria Jansen-Sieben gaat verder op de door Elly Cockx ingeslagen weg in haar bijdrage over viskalenders: hoe vang je vissen door vogels, een werk uit 1506 dat waarschijnlijk geïnspireerd is door het klooster van St. Gallen. Hubert Meeuws laat de titelbladen van toneeldrukken in de Nederlanden vóór 1700 en de verschillen tussen Noord en Zuid de revue passeren, terwijl L. Voet nagaat hoe Chr. Plantijn met zijn opdrachten aan hooggeplaatste personen ruimte voor zijn uitgaven in onrustige tijden trachtte te creëren. Over de volgende eeuwen zijn minder opstellen opgenomen. P. J. Buijnsters bespreekt hier de Amsterdamse uitgever Willem Houtgraaf, die zijn kinderprentenboeken aan het einde van de achttiende eeuw een moderne vorm gaf. Anna Simoni onderzoekt hoe de militaire theoreticus Flaminio della Croce de Italiaanse uitgave van zijn handboek uit 1613 opnieuw in Antwerpen uitgaf. P. J. Verkruijsse doet minutieus verslag van zijn onderzoek naar het in zijn mening overdreven gebruik van ‘bladwachten’ (aanduiding welke bladzijde druks moet volgen) op elke bladzijde in deze periode.

In de derde band (een even willekeurige keuze!) geeft Jos Biemans ons een indruk hoe perkamenten fragmenten van Spiegel historiaal in boekbanden van de vijftiende tot de zeventiende eeuw gebruikt werden. Marianne Rozsondai bekijkt de invloed van de Nederlanden op zeventiende-eeuwse boekbanden in Hongarije, waarmee door de kracht van het calvinisme in Transylvanië veel contact was. Opvallend is de lange en fascinerende bijdrage van Jan Deschamps over de wonderlijke, lastige en soms niet zo correcte figuur van Constant Philip Serrure (1805-1872), conservator van het archief in Gent en hoogleraar in de geschiedenis aan de universiteit aldaar. Tenslotte besteedt Andries Welkenhuysen aandacht aan het enige tot dusverre teruggevonden boek uit Vondels in 1665 geveilde bibliotheek (gedichten van J. C. Scaliger). Het zijn dus zeer rijke bundels, die van elke belangstellende zouden vergen ze even ter hand te nemen om te zien wat er van zijn gading is.

E. O. G. Haitsma Mulier

J. Kloek, K. Tilmans, ed., *Burger. Een geschiedenis van het begrip ‘burger’ in de Nederlanden van de Middeleeuwen tot de 21ste eeuw* (Nederlandse begripsgeschiedenis IV; Amsterdam: Amsterdam university press, 2002, vii + 387 blz., € 36,-, ISBN 90 5356 500 0).

Burger is, na *Vaderland*, *Vrijheid* en *Beschaving*, het vierde deel in de serie Nederlandse begripsgeschiedenis. Het doel van het werk, zoals van alle vorige delen in de reeks, is om de veranderlijke en constante elementen in de betekenis en connotaties van het onderzochte begrip door de eeuwen heen te traceren. De inhoud van het begrip zelf staat dus voorop, niet de cultuur of de levensstijl die ermee verbonden was. Anders dan in de bundel over *Vrijheid*, die uitsluitend de politieke dimensie van het begrip behandelde, is het spectrum van te onderzoeken betekenisveranderingen in dit nieuwe deel niet a-priori beperkt tot één bepaald aspect. Alle mogelijke facetten van het begrip ‘burger’ — zowel politieke en juridische als sociaal-culturele, morele en geografische — komen aan bod. Een overeenkomst met *Vrijheid* is wel dat ook *Burger*

leerling William Conway over vijftiende-eeuwse Nederlandse incunabelen. In de zestiende eeuw valt de publicatie door Chris Coppens van Plantijns fondscatalogus uit 1572 (een unicum) op naast die over liturgische zangboeken in Belgische bibliotheken 1571-1904 van de hand van Gilbert Huybens, waarin de ontwikkeling van het Gregoriaans te zien is. Ria Jansen-Sieben gaat verder op de door Elly Cockx ingeslagen weg in haar bijdrage over viskalenders: hoe vang je vissen door vogels, een werk uit 1506 dat waarschijnlijk geïnspireerd is door het klooster van St. Gallen. Hubert Meeuws laat de titelbladen van toneeldrukken in de Nederlanden vóór 1700 en de verschillen tussen Noord en Zuid de revue passeren, terwijl L. Voet nagaat hoe Chr. Plantijn met zijn opdrachten aan hooggeplaatste personen ruimte voor zijn uitgaven in onrustige tijden trachtte te creëren. Over de volgende eeuwen zijn minder opstellen opgenomen. P. J. Buijnsters bespreekt hier de Amsterdamse uitgever Willem Houtgraaf, die zijn kinderprentenboeken aan het einde van de achttiende eeuw een moderne vorm gaf. Anna Simoni onderzoekt hoe de militaire theoreticus Flaminio della Croce de Italiaanse uitgave van zijn handboek uit 1613 opnieuw in Antwerpen uitgaf. P. J. Verkruijsse doet minutieus verslag van zijn onderzoek naar het in zijn mening overdreven gebruik van ‘bladwachten’ (aanduiding welke bladzijde druks moet volgen) op elke bladzijde in deze periode.

In de derde band (een even willekeurige keuze!) geeft Jos Biemans ons een indruk hoe perkamenten fragmenten van Spiegel historiaal in boekbanden van de vijftiende tot de zeventiende eeuw gebruikt werden. Marianne Rozsondai bekijkt de invloed van de Nederlanden op zeventiende-eeuwse boekbanden in Hongarije, waarmee door de kracht van het calvinisme in Transylvanië veel contact was. Opvallend is de lange en fascinerende bijdrage van Jan Deschamps over de wonderlijke, lastige en soms niet zo correcte figuur van Constant Philip Serrure (1805-1872), conservator van het archief in Gent en hoogleraar in de geschiedenis aan de universiteit aldaar. Tenslotte besteedt Andries Welkenhuysen aandacht aan het enige tot dusverre teruggevonden boek uit Vondels in 1665 geveilde bibliotheek (gedichten van J. C. Scaliger). Het zijn dus zeer rijke bundels, die van elke belangstellende zouden vergen ze even ter hand te nemen om te zien wat er van zijn gading is.

E. O. G. Haitsma Mulier

J. Kloek, K. Tilmans, ed., *Burger. Een geschiedenis van het begrip ‘burger’ in de Nederlanden van de Middeleeuwen tot de 21ste eeuw* (Nederlandse begripsgeschiedenis IV; Amsterdam: Amsterdam university press, 2002, vii + 387 blz., € 36,-, ISBN 90 5356 500 0).

Burger is, na *Vaderland*, *Vrijheid* en *Beschaving*, het vierde deel in de serie Nederlandse begripsgeschiedenis. Het doel van het werk, zoals van alle vorige delen in de reeks, is om de veranderlijke en constante elementen in de betekenis en connotaties van het onderzochte begrip door de eeuwen heen te traceren. De inhoud van het begrip zelf staat dus voorop, niet de cultuur of de levensstijl die ermee verbonden was. Anders dan in de bundel over *Vrijheid*, die uitsluitend de politieke dimensie van het begrip behandelde, is het spectrum van te onderzoeken betekenisveranderingen in dit nieuwe deel niet a-priori beperkt tot één bepaald aspect. Alle mogelijke facetten van het begrip ‘burger’ — zowel politieke en juridische als sociaal-culturele, morele en geografische — komen aan bod. Een overeenkomst met *Vrijheid* is wel dat ook *Burger*